

L'EDUCACIÓ A ONDARA DURANT LA II REPÚBLICA, 1931-1939

**Carlos Torres Garcia
Sergi Mallol i Garcia**

1. Introducció

L'Educació durant la Segona República Espanyola, estudiada dins la seua dimensió local, és un dels períodes educatius més interessants del segle XX. En el present treball, fruit de la col·laboració mútua dels dos autors, intentarem apropar-nos a les característiques principals que definiren aquest període. El treball s'estructura, doncs, en una primera part, realitzada per Sergi Mallol, on es contextualitza socialment, política i educativa els trets que defineixen la República i Ondara des de 1931 fins 1939, per acabar fent una relació detallada de les infraestructures escolars existents en eixe moment.

Amb aquesta contextualització realitzada, Carlos Torres ens aproparà a les persones i al procés d'aprenentatge: el qui (l'alumnat i els mestres) i el com (l'ambient escolar que es respirava en aquells anys, les metodologies i els materials).

Com podrà entendre el lector, el present treball és una invitació a estudiar, de forma molt més minuciosa, tots els detalls que se'n deriven del mateix, ja que cada element objecte d'estudi manté personalitat pròpia i és mereixedor d'un estudi monogràfic.

2. Contextualització històrica: l'Ondara de la II República.

2.1. Situació social

La Segona República Espanyola va ser proclamada el 14 d'abril de 1931, després de les eleccions generals convocades a tot l'estat dos dies abans. El resultat dels comicis, a les grans ciutats, fou clarament favorable als partits republicans, aquest fet va provocar la renúncia i exili del rei Alfons XIII. El període republicà comprèn fins a l'1 d'abril de 1939, quan es dona per finalitzada la Guerra Civil Espanyola.

L'Ondara d'aquells anys comptava amb una població de fet de 2.733 habitants (1.324 homes i 1.409 dones),¹ dels quals, 141 habitants vivien a Pamis i 151 habitants a casetes rurals disseminades pel terme.² La població del poble, com ocorre també a gran part de la comarca, pateix un fort descens demogràfic durant les primeres dues dècades del segle XX, passant dels 3.508 habitants a l'any 1900 fins decaure als 2.289 habitants registrats al cens de l'any 1920. Aquesta pèrdua tan important de veïnat s'explica per la gran crisi agrícola del conreu del raïm i la pansa, afectada per la malaltia de la fil·loxera, que va arruïnar la principal font econòmica de la comarca, obligant a emigrar a una gran part de la població, especialment homes joves, a indrets com Algèria, Estats Units o Argentina, entre d'altres.

A partir d'aquesta dècada dels anys 30, amb la tornada de gran part de l'emigració de l'estranger i malgrat el dur període de postguerra, l'aparició de noves alternatives econòmiques, com ara el canvi de cultiu al regadiu, evitarà la pèrdua de població. Aquest augment demogràfic es mantindrà de forma continuada fins el 6.617 habitants registrats al cens d'habitants de 2015.

L'agricultura era, doncs, la principal ocupació i font d'ingressos del poble. Com a mostra d'això, el 1934, s'inicia l'activitat regular del mercat agrícola del *Prado*, en un primer estadi, a l'aire lliure però, amb un importantíssim volum de transaccions de fruites, verdures i

hortalisses distribuïdes a la resta de la comarca i, fins i tot, a l'estranger.³

A banda de l'activitat agrícola, Ondara, amb una situació estratègica dins el nus de comunicacions comarcal, té també una no gens menyspreable activitat econòmica relacionada amb l'oci i la cultura. La Plaça de Bous, el teatre Eslava, els diversos casinos, el cinema Zamenhoff i el Trinquet (amb *Peris* –Mariano Peris Giner– com a principal pilotari local del moment) són un bon exemple de la varietat de programació que s'hi podia trobar al llarg de l'any. Aquesta activitat s'accentuava de manera important durant les setmanes del principal esdeveniment festiu del poble: la Fira.

Pel que fa a l'activitat industrial i a les fàbriques, l'any de proclamació de la República trobem 3 fàbriques de sabates, 2 d'oli, 2 d'arròs, 2 de llosetes hidràuliques, 2 de pinzells, 1 de taüts, 1 de gasoses, 1 de joguines, 1 de pedra artificial i 1 de vi.⁴

El jornal mitjà dels treballadors variava depenent de l'activitat realitzada, però s'hi establia entre les 200 i les 3000 pts al mes (entre 1,20 i 18€ actuals).⁵

El plànol urbà municipal comprenia els actuals carrers el case històric, limitats pel carrer Sant Jaume a l'est, el barranc de l'Alberca al nord i a l'oest; i el carrer Santa Anna i l'actual Av. d'Alacant, al sud.

Les tarifes de llum elèctrica per a Pedreguer i Pamis, publicades el 27 de febrer de 1936 per la societat *Santonja y Compañía*, eren les següents: per enllumenat, 7 pts al mes la bombeta de 60 vats i per contador, 1 pta el kwh.⁶

Però, aquest retrat de l'Ondara dels anys 30, quedà desgraciadament afectat pel principal esdeveniment històric d'aquesta dècada: l'esclat de la Guerra Civil Espanyola, el 18 de juliol de 1936. Un conflicte bèl·lic que provocarà una important fractura social, una gran crisi econòmica

1 Font: INE - Institut Nacional d'Estadística, cens històric de població, any 1930.

2 BOLUDA, J. i MIRALLES, R. "Les eleccions del 12 d'abril de 1931 a Ondara." *Llibre de festes de Sant Jaume d'Ondara*, 1984

3 MIRALLES i CEBRIÀ, R. *L'activitat econòmica a Ondara al segle XX*. Inèdit

4 Ídem.

5 BALLESTER ARTIGUES, T. *La Segona República a la Marina Alta*. Tesi doctoral. Repositori RUA de la Universitat d'Alacant.

6 *El Luchador* : diario republicano. Número 8478. 11 de març de 1936.

i una depuració educativa en la qual s'hi veuran afectats alguns dels mestres que exercien la seua funció docent a les escoles del poble.

2.2 Situació política

Com hem assenyalat, les eleccions generals del 12 d'abril de 1931 van suposar una victòria dels partits republicans a les principals ciutats de l'Estat Espanyol, fet desencadenant de la proclamació de la República. A Ondara, però, seguint la tendència de les poblacions petites, els resultats van ser favorables als partidaris monàrquics amb 415 vots front als 190 dels republicans. La distribució per partits fou de 251 vots per al Partit Liberal i 164 vots per al Partit Conservador, ambdós de perfil monàrquic, front als 190 vots que va aconseguir Aliança Republicana.

Les eleccions, però, es van haver de repetir al poble el 31 de maig. En aquest nou procés electoral, els partits s'adaptaren a la nova situació política a l'Estat i es presentaren dues candidatures: la d'Aliança Republicana (AR), que va aconseguir el suport indirecte dels partidaris de l'antic partit conservador; i la de la reconvertida Dreta Liberal Republicana (DLR).

En aquesta ocasió, els vots anaren cap a AR, amb 397 vots que s'imposaren a la DLR, que va aconseguir 239 vots. La Corporació Municipal resultant es va constituir el 5 de juny amb Josep Giner Carrió com a batle, Lluís Bolufer Avellà com a 1r tinent d'alcalde i Cristòfol Valero Ferrer, Salvador Cervera Giner, Fabià Pastor Barberà i Jaume Domènech Martínez com a regidors d'AR. Per la seua part, Joan Ginestar Poquet, Pere Durà Torres, Manuel Pérez Sendra i Julià Ferrando Bosch foren els regidors de la DLR.⁷

A banda d'aquesta primera Corporació republicana, l'alcaldia de la localitat patiria un constant ball de noms, fruit de la inestable situació política del moment: Josep Giner Carrió (1931-33, 1936), Lluís Bolufer Avellà (1933), Fabià Pastor (1933), Jaume Domènech (1934), Julian

Ferrando (1935), i diferents gestores i consells municipals durant el període de guerra (1936-39).⁸

3. Contextualització de l'Educació durant la II República.

Per entendre el període educatiu republicà, hem d'acostar-nos primer al context legislatiu del moment. El període de govern de la 2a República, va suposar un impuls a la modernitat en molt aspectes socials. Sols com a exemple, en citarem els més destacats:

- Proclamació de la Constitució de 1931. Adopció d'un sistema parlamentari i democràtic. Separació de poders legislatiu, executiu i judicial.
- Sufragi universal: es reconeix el dret a vot de les dones i a participar en processos democràtics. També es legisla per garantir la igualtat de les dones respecte als homes i es crea el Segur Obligatori de Maternitat.
- S'estableix l'Estat laic i la separació institucional entre l'Estat i l'Església; a més, es deixa de finançar amb diners públics a la institució eclesial.
- S'aprova el matrimoni civil i es regula el divorci.
- Hi ha un clar impuls polític i institucional cap a la Sanitat Pública i cap a l'Educació, establint-se com a obligatòria l'Educació Primària gratuïta, laica, bilingüe i mixta.
- Es crea el Patronat de Missions Pedagògiques amb l'objectiu d'apropar la cultura i l'educació al món rural.
- S'adopten conceptes didàctics i metodològics propis de la *Institución Libre de Enseñanza*, que en aquell temps era el principal referent educatiu de l'Estat.

⁷ BOLUDA, J. I MIRALLES, R. "Les eleccions del 12 d'abril de 1931 a Ondara." *Llibre de festes de Sant Jaume d'Ondara*, 1984

⁸ BOLUDA, J. I MIRALLES, R. "Les eleccions del 12 d'abril de 1931 a Ondara." *Llibre de festes de Sant Jaume d'Ondara*, 1984

– Es mamprèn una ambiciosa política de construccions escolars i de noves places docents.

– Es fa un important esforç de dignificació de la tasca docent i de reconeixement del treball realitzat per mestres.

Al fil de tots aquests canvis, l'aposta per l'educació és un dels principals punts forts del republicanisme. Dues són les principals fonts pedagògiques que nodreixen els ideals educatius republicans. Per una banda la *Escuela Nueva* o *Educación Nueva* i per l'altra, la *Institución Libre de Enseñanza*.

La *Escuela Nueva*, o *Educación Nueva*, és un corrent pedagògic que sorgeix a Europa a finals del segle XIX, amb autors com Kerschensteiner, Montessori, Decroly, Claparède, Ferrière, Freinet, el nordamericà Dewey o l'espanyol Lorenzo Luzurriaga. Defensen la importància del xiquet o xiqueta com a protagonista actiu de la seua educació, front als models tradicionalistes on s'hi dona protagonisme al mestre. L'educació en contacte amb la natura i el context pròxim, així com el desenvolupament integral de l'alumne i de la seua autonomia, en són també trets característics.

Per la seua banda, la *Institución Libre de Enseñanza* (ILE) fou la institució educativa més important de finals del segle XIX i principis del XX a l'Estat Espanyol. Fundada en 1876 per catedràtics com Francisco Giner de los Ríos, Gumersindo de Azcárate o Nicolás Salmerón, i dirigida posteriorment per Manuel Bartolomé Cossío, s'inspirava en els ideals de la filosofia krausista (de l'alemany Karl Christian Friedrich Krause). Els principis de tolerància i neutralitat de l'escola anaven acompanyats pel màxim respecte a l'alumne i a desenvolupar l'activitat personal i l'experiència creativa del mateix, que ajudaven a construir el seu aprenentatge.

La ILE fou el principal vehicle d'introducció a Espanya de les principals corrents pedagògiques i científiques internacionals. Amb ella van col·laborar personalitats de primer nivell internacional, moltes d'elles mitjançant el seu Butlletí, com ara Charles Darwin, Santiago Ramón y Cajal, Miguel de Unamuno, María Montessori, León Tolstoi, Rabindranath Tagore, Juan Ramón Jiménez, Gabriela Mistral, Benito

Pérez Galdós, Emilia Pardo Bazán, Azorín, Eugenio D'Ors o Ramón Pérez de Ayala, entre altres.⁹

Estructuralment, l'educació durant l'època republicana té tres grans etapes que van aparellades a l'esdevenir governamental de la pròpia República:¹⁰

– Una primera etapa, el bienni reformista (1931-1933), on es produeixen les més importants resolucions educatives. És el temps on Marcelino Domingo, en un primer moment, i Fernando de los Ríos Urruti, després, ocupen la cartera del Ministeri d'Instrucció Pública, acompanyats per dues persones que seran cabdals en el desenvolupament legislatiu d'aquesta època: Domingo Barnés Salinas, com a subsecretari i Rodolfo Llopis Fernández com a *Director General de Primera Enseñanza*.

– Una segona etapa, el segon bienni (1933-1935). Les eleccions del 33 deixen a l'esquerra en l'oposició, articulant-se el govern al voltant de la CEDA (*Confederación Española de Derechas Autónomas*). Es produeix una profunda revisió, fre i fins i tot liquidació de les reformes iniciades.

– Una tercera etapa, protagonitzada pel Front Popular (la unió dels partits d'esquerrers) on, de forma més radical, s'intenta retornar als objectius de 1931, però que queda trencada amb l'esclat de la Guerra Civil.

4. Infraestructures escolars a Ondara durant la 2a República.

Les infraestructures escolars a Ondara durant el període republicà són, en la seva pràctica totalitat, existents abans de la República i es detallen a la següent relació:

⁹ <http://www.fundacionginer.org/boletin/boletin.htm>

¹⁰ MOLERO PINTADO, A. "La Educación durante la Segunda República y la Guerra Civil (1931-1939)" en *Breviarios de la Educación. Historia de la Educación en España*. Volumen IV.

- *Escuelas Graduadas Nacionales de Niños.*
- *Escuelas Unitarias Nacionales de Niñas.*
- Escoles mixtes.
- Escoles de Pamis.
- Escoles religioses: Germanes de la Doctrina Cristiana (les monges).
- Colònia Infantil del *Socorro Rojo*.
- Altres.

4.1 Escuelas Graduadas Nacionales de Niños

Las *Escuelas Graduadas Nacionales de Niños* es localitzen on actualment és l'Aulari Municipal de Música d'Ondara, conegut popularment com l'edifici d'Els Pins. Un recinte que ha albergat diverses funcionalitats al llarg de la seua història: escola, seu provisional de l'Ajuntament, seu de l'extensió a Ondara del CEFIRE de Benidorm (Centre de Formació, Innovació i Recursos Educatius), seu de l'EPA (Escola per a adults) i darrerament, rehabilitat per allotjar els ensenyaments musicals de l'Escola de Música *Gonzalo Ortola*.

Però, per estudiar el seu naixement cal remuntar-nos a les darreries de la dècada dels anys 20 del segle passat. La necessitat d'un recinte escolar en condicions era una reivindicació històrica de la localitat. El 27 de gener de 1924, arran d'un informe sobre la situació sanitària dels pobles del districte de Dénia, el metge local José Torrent escriu:

*Escuelas existen dos públicas y un colegio dirigido por las Religiosas de la Doctrina Cristiana. Las dos escuelas públicas por sus malas condiciones de higiene será preciso construir nuevos edificios o aprovechar locales adecuados. El colegio en cuanto se refiere a orientación, situación y cubicación, resulta más higiénico, toda vez que es más reducido el número de sus alumnas. El censo escolar asciende a 137 niñas e igual número en los niños.*¹¹

¹¹ SESER PÉREZ, R. "Memòries Sanitàries dels pobles del districte de Dénia conservades a l'Arxiu Municipal de Dénia 1894/1924." *Revista Aguaitis*, núm. 17. Pedreguer: IECMA, 2000.

Era, doncs, urgent, proporcionar unes millors condicions educatives pels infants i, paral·lelament, millorar els índexs d'alfabetització dels xiquets i xiquetes del poble. La ubicació escollida pel nou recinte va respondre a la sensibilitat de les autoritats per trobar un lloc elevat, ben airejat i assolellat, decidint-se per la coneguda com a *Era Alta*, al costat de l'ermita del Crist, i propietat de les germanes Josefa i Luisa Bosch Piera.

L'Ajuntament, al qual també li afectava la crisi econòmica, acordà, el 18 de desembre de 1926, sol·licitar al banc de Crèdit Local un préstec de 70.000 pts. per fer front a les despeses originades per la construcció dels nous edificis escolars. Amb aquesta finalitat, i per tal de realitzar el projecte constructiu, el 20 de desembre del mateix any, se li pagaren 1.200 pts a l'arquitecte alacantí Juan Vidal Ramos (artífex de nombrosa obra pública provincial, com ara el Palau de la Diputació, l'Hospital Provincial, el Mercat Central d'Alacant i de més de 1.400 projectes; a més de ser, posteriorment, projectista de l'edifici del Prado).¹²

Finalment, l'Ajuntament aconsegueix el préstec sol·licitat el març de 1927 i el dia 29, Josefa i Luisa Bosch vénen la parcel·la de l'Era Alta, de dos fanecades i dos quarts, per 4.500 pts.

Posteriorment, el 13 d'abril de 1928 es publica a la *Gaceta de Madrid* la concessió a l'Ajuntament de 40.000 pts per a la construcció del nou centre escolar, amb projecte signat per Vicente Valls y Gadea.

Les obres de construcció s'allargarien fins el 1929 i contribuirien a agreujar la penosa situació financera que mantindria l'Ajuntament durant tots aquests anys. Obligat a contractar el préstec descrit anteriorment, també va augmentar la pressió fiscal a les cases, via recàrrecs als veïns. A més, el fet que el personal contractat per fer l'obra fou, pràcticament en la seua totalitat, de fora del poble, va provocar cert malestar i no poques xerrameques entre el veïnat.¹³

A banda de tot això, l'ús de l'edifici, a les primeries de la seva construcció, no va estar lliure d'entrebancs. A més de la construcció, el

¹² AHM, Arxiu Històric Municipal.

¹³ Diari personal del mestre Vicent Sempere Quilis. Curs escolar 1931/32. Fundació CIRNE. Xàbia

govern municipal republicà va haver de fer front a diverses deficiències d'obra i equipament. Entre elles, el mobiliari, la conducció d'aigües, el cortinatge, les vivendes dels mestres i la baixa qualitat dels acabats del sostre i la façana.¹⁴

Escoles de Xiquets, en una imatge de 1959. Arxiu Històric d'Ondara.

La seva inauguració oficial va ser l'any que es va proclamar la II República, el 1931. Inicialment, les escoles es van destinar a l'ensenyament dels xiquets, ja que en aquella època les classes les rebien de forma separada els xics i les xiques. Però, poc després de ser inaugurades, el mateix any, a l'octubre, es clausura temporalment per problemes amb el subministrament i instal·lació d'aigua. Aquest problema amb les conduccions d'aigua, s'allargarà fins el 10 de maig de 1933, quan l'Ajuntament va acordar la compra d'un motor elèctric per abastir les escoles.

Un altre dels problemes importants de l'edifici es produí el 1934. Les pluges torrencials de l'octubre provoquen un enfonsament i l'Ajuntament sol·licita pressupost per no sofrir interrupció en l'ensenyament.

Tot i els problemes aparellats al funcionament de l'escola, el mestre Vicente Sempere, del qual la Fundació CIRNE de Xàbia conserva el

seu diari personal del curs escolar 1931/32, al·ludeix a les magnífiques condicions del grup escolar, la seua excel·lent ubicació i l'amplitud de les aules:

Situado el grupo sobre una eminencia y completamente aislado, tiene panoramas soberbios: vista hermosa hacia Pedreguer en término final de extensa llanura de viñedos y arboleda de almendros; dirección S.O. hacia la montaña, pueblos cercanos y los de la Retoría con buenos campos de deliciosos naranjos. Por el N. buena muestra de la floreciente y pujante huerta valenciana y allá en lontananza, bajo un cielo de intenso azul, una faja del mismo tono que festona el término con el nombre de Mar Mediterráneo quien por su sensible tono ha dado nombre a la Costa Azul. Y por el Levante delicada vista de la ciudad griega de Denia, cabeza de partido, estación predilecta de veraneantes, al pie de su histórico castillo respaldo de la población, vigilados ambos por el mayestático Mongó.

[...]

¿Las clases? Ni más ni menos que soberbias. Así, con mayúsculas. Soberbias en su luz, espacio, ventilación tibieza de ambiente, regia construcción. Mayores de cuanto son (10x7x4'45) ya no serían pedagógicas pues capacidad exagerada sería la tortura del Profesor [...]

[...] Tiene su buen número de W.C [...], un campo de recreo y trinquete para el juego de pelota.¹⁵

Paral·lelament a les qüestions referides a l'edifici, els anys de República van prioritzar l'atenció i cobertura de les necessitats més bàsiques dels xiquets i xiquetes. A Ondara, el 13 de maig de 1933, l'Ajuntament rep una subvenció de 4.000 pts per a la cantina escolar.

Les cantines escolars, de caràcter municipal, garantien l'alimentació bàsica d'aquells alumnes amb majors necessitats nutricionals. Van ser un recurs molt utilitzat en els primers anys de República, on es crearen nombroses cantines arreu de tot l'Estat. Paral·lelament, també se'n creen de robbers escolars, per a disposició de roba, així com colònies escolars a l'estiu, per garantir especialment l'estat saludable dels més petits.

¹⁴ Diari personal del mestre Vicent Sempere Quilis. Curs escolar 1931/32. Fundació CIRNE. Xàbia.

¹⁵ Diari personal del mestre Vicent Sempere Quilis. Curs escolar 1931/32. Fundació CIRNE. Xàbia

Durant els anys de guerra i de postguerra, l'edifici continuarà utilitzant-se com a escola. L'augment demogràfic d'Ondara i les noves corrents educatives faran necessària una nova infraestructura, que no arribarà fins la construcció, a la dècada dels 70, del nou col·legi *Paraguai*, el què hui en dia coneixem com a Col·legi Públic d'Infantil i Primària *Sanchis Guarner*.

4.2. Escuelas Unitarias Nacionales de Niñas

En mantenir la separació en l'ensenyament de xiquets i xiquetes, les instal·lacions per a l'educació femenina s'hi ubicaven en llocs diferents.

A Ondara, durant la 2a República es creen dos escoles unitàries de xiques (dos aules amb dos mestres) per Ordre de 13 de juny de 1931.

Escut de l'Escola de Xiques. Fundació CIRNE – Xàbia.

La concessió de dos escoles unitàries de xiquetes suposa un augment significatiu en l'atenció educativa femenina. Però, paradoxalment, també comporta, de nou, un fort entrebanc a la dèbil economia municipal, llastrada per la construcció del nou edifici escolar per a xiquets. L'Ajuntament realitza al·legacions a aquesta concessió:

[...] imposible adquirir local por la anómala situación del Ayuntamiento, sobrevenida por los muchos gastos originados en la instalación de los nuevos edificios escolares. (23-07-1931)

[...] la triste situación económica de este municipio, que le imposibilita para la adquisición de material escolar necesario para las dos escuelas de niñas. (20-08-1931).¹⁶

Finalment, les unitats es creen a gener de 1932, i la inspecció educativa visita les escoles per formalitzar-ne la seua creació el 27 d'abril de 1932.¹⁷

Segons consta, les xiquetes eren instruïdes a la Placeta de les Escoles, a la banda esquerra de l'actual Residència d'Ancians, i també, a l'altra banda de la plaça, per les germanes de la Doctrina Cristiana.

Les condicions de l'escola no eren les més òptimes. Res a veure amb el nou edifici escolar per a xiquets. El 6 de setembre de 1933, el *Consejo Escolar de Primera Enseñanza* requereix informació al Consell Local d'Ondara sobre les reparacions a l'escola graduada de xiquetes.

L'escola aprofitava l'antic hospital asil, segons fonts orals, amb dues aules i un excusat a la part del darrere de l'edifici. Gràcies a la col·laboració de l'arquitecte Carles Martí Ginestar, hem pogut reproduir en un plànol com seria, aproximadament, aquesta distribució.

La proximitat de les escoles unitàries i de les escoles de les monges, lluny de ser aprofitada per col·laborar mútuament, feia acusar molt més les seues divergències. La gran diferència metodològica i, especialment ideològica, entre les docents d'ambdós escoles, l'augment d'alumnat a les escoles públiques i les disposicions legislatives republicanes suposarien, segons deduïm, que aquesta relació no fos especialment fluida.

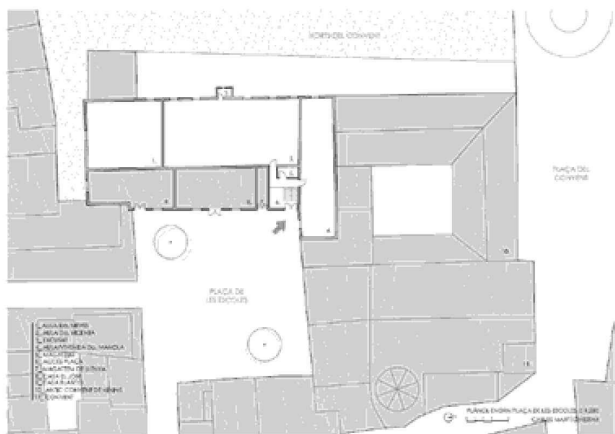
Tot aquest episodi, té diferents manifestacions a favor i en contra d'una o altra escola. En un d'ells, el desembre de 1935, l'Ajuntament cedí part del local de les Escoles Unitàries de Xiquetes a l'escola de les monges:

Se solicita sea ensanchada en lo posible el local que para enseñanza de niñas

¹⁶ AHMO, llibre d'actes municipal.

¹⁷ Diari personal del mestre Vicent Sempere Quilis. Curs escolar 1931/32. Fundació CIRNE. Xàbia

*ocupan las Hermanas Monjas de este Convento, he acordado proponer la cesión proporcional del local destinado en la actualidad a la Maestra Nacional de niñas, por considerarlo excesivo al fin indicado.*¹⁸

*Plànol aproximat de les Escoles de Xiquetes.
Disseny: Carles Martí Ginestar.*

El 13 de novembre de 1936, apareix com a vacant la plaça de l'Escola Unitària de Xiquetes número 3. És el principi del període de guerra i els preliminars del que seria, en acabar el conflicte bèl·lic, una de les depuracions entre els funcionaris públics més gran de les que ha patit l'Estat Espanyol. Entre les més afectades, les mestres de les escoles de xiquetes.

4.3. Escoles mixtes

Durant la República es publica, el 2 de juny de 1933, la Llei de Confessions i Congregacions Religioses que prohibeix a les congregacions religioses poder exercir funcions relacionades amb la indústria, el comerç i l'ensenyament. Aquesta prohibició comporta

la creació de nombroses unitats, tant femenines com masculines, per donar resposta al buit que plantejava deixar als xiquets i xiquetes sense escolaritat en aquells llocs on l'ensenyament corria a càrrec d'aquestes congregacions.

La prohibició va suposar un greu problema d'ordenació educativa i pressupostar a nivell estatal, que va obligar al govern a allargar els terminis d'aplicació, quedant-se congelada la seva posada en funcionament després de la victòria de la CEDA (*Confederación Española de Derechas Autónomas*) a novembre de 1933.

A Ondara, es crea una unitat mixta a setembre de 1933 per cobrir la suspensió d'activitat de les germanes de la Doctrina Cristiana.¹⁹ Durant aquest període, els i les mestres realitzen experiències de coeducació amb els seus alumnes, realitzant classes mixtes amb el seu alumnat. Un període que recorden diverses fonts orals.

També cal considerar que, a Pamis, com a nucli rural i per les característiques de la població, l'escola es crea com a mixta des del seu inici.

4.4 Escoles de Pamis

Per Reial Ordre del 23 de juliol de 1929 es crea una escola unitària mixta per a Pamis. S'ofereix la vacant el 4 de novembre.

Un dels primers mestres de Pamis fou Casimiro Martínez-Falero Pardo (nascut l'1 d'abril de 1894), que ocupava la plaça després d'haver estat separat del servei i rehabilitat. Procedia d'ocupar plaça a Moradillo de Sedano (Burgos).²⁰ El seu substitut, José Fornés Roselló ocuparia la plaça el 8 d'agost de 1935 provinent de la plaça d'El Perelló (València).

La primera escola a Pamis estava a la primera casa de l'esquerra, entrant des d'Ondara. Va ser utilitzada com a escola gràcies diversos

¹⁸ Arxiu Històric Municipal d'Ondara. Llibre d'actes municipal.

¹⁹ *El Magisterio Español*, 16 de setembre de 1933.

²⁰ *El Magisterio Español*, 12 de juliol de 1930.

veïns del poble, entre ells el tenor Valerià Gil. Fou utilitzada fins la construcció de l'edifici actual, el qual va ser inaugurat en la dècada dels anys 40.

*Escoles de Pamis amb els alumnes i el mestre José Fornés Roselló.
Foto cedida per Rosario Fornés.*

4.5. Escola de les Germanes de la Doctrina Cristiana (les monges)

L'escola de les Germanes de la Doctrina Cristiana comptava ja, en temps republicà, amb més de vint anys de presència al poble. La seva creació datava de febrer de 1911, quan un grup de cinc monges d'aquesta congregació van ser traslladades a Ondara. Responien a les gestions realitzades per diverses veïnes per tal de satisfer les necessitats educatives de les xiquetes de la localitat. Atenien a xiquetes de pàrvuls, Primària i feien també ensenyaments de labors i confecció.²¹

L'escola de les monges ocupava part del que havia estat l'antic convent dels Frares Mínims a Ondara. La comunitat de germanes s'encarregaven de l'ensenyament a les xiquetes i de l'Assil-Hospital,

²¹ Informació facilitada per Sor Maria Nieves Mestre Donet, HDC. Document *Colegio Nuestra Señora de la Soledad de Ondara*. Inèdit..

creat a setembre de 1929.

La supressió de l'ensenyament religiós al poble comportaria un interessant debat al Ple de l'Ajuntament. Transcrivim la intervenció de Luis Avellà, el 10 d'octubre de 1933:

[...] es fundamental no cerrar la escuela de párvulos de las monjas hasta que no finalice la que están construyendo, ya que esto complicaría el acceso de las mujeres a las fábricas, el campo, etc, donde ganan un jornal que ayuda a mantener la casa, dada la grave crisis económica que padecemos [...]

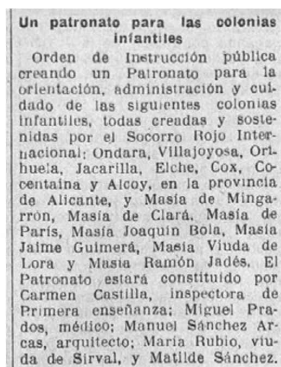
*Escoles de les Monges amb Sor Adelina.
Foto cedida per Rosa Giner*

En iniciar-se la Guerra Civil, els locals del col·legi van clausurats com a escola per ser utilitzats pel comitè del Front Popular però, es va permetre a les monges quedar-se per atendre les necessitats de l'Assil-Hospital.

4.6. Colònia Infantil del Socorro Rojo

Durant la Guerra Civil, molts van ser els xiquets i xiquetes que patien les misèries del front i de la bel·ligerància entre els dos bàndols. El Ministeri d'Instrucció Pública va organitzar un sistema d'evacuació dels infants en zones de combat per traslladar-los a zones més segures

i oferir-los seguretat, manteniment i educació mitjançant les colònies, anomenades del *Socorro Rojo*.²²

Notícia de creació del Patronat del Socorro Rojo. *La Libertad*, 02/03/1937

Una d'aquestes colònies va ser creada a Ondara, a la casa coneguda com dels Albors, a la partida Vinyals. El 2 de març de 1937 es publica a la *Gaceta de la República* la creació del Patronat que administrarà les colònies creades a Ondara, la Vilajoiosa, Oriola, Jacarilla, Elx, Cox, Cocentaina i Alcoi. Acollirien xiquets i xiquetes provinents, majoritàriament, de l'evacuació de la ciutat de Madrid.

L'autor Carles Salinas ens va fer arribar la relació de xiquets i xiquetes a data 31 de març de 1938. En aquell moment, la colònia d'Ondara acollia a 27 xiquets, 21 xiquetes (entre 3 i 15 anys) i 8 membres del personal (un director, dos auxiliars-docents, una cuinera, una netejadora, una costurera-planxadora i dos encarregades de la llavanderia; quedant per cobrir la plaça de guardià).

4.7. Altres escoles no reglades

Tenim constància d'altres escoles, no reglades, durant el temps

de la República. Per exemple, són constants les mencions, en la documentació consultada, a les classes nocturnes per a adults, impartides moltes d'elles pels mateixos mestres de les escoles de xiquets i xiquetes.

A les actes municipals, també apareixen un parell de mencions significatives:

- El 24 de gener de 1934, es sol·licita una *Escuela Práctica de Agricultura* per a Ondara, de caràcter comarcal.
- El 12 d'abril de 1938, l'Escola Nocturna de la *Unión de Muchachos* demana ajuda municipal per reparacions i material, sent concedides.

5. Alumnat

Com siga que l'escolarització obligatòria va dels 6 als 12 anys,²³ cal considerar els xiquets i les xiquetes nascudes a Ondara i Pamis, entre 1919 i 1933.²⁴ Aquesta última data es refereix als que tenien 6 anys el 1933 i eren escolaritzables a 1939. No es consideren els alumnes menors de 6 anys, que hi acudien a l'escola de les monges (*Hermanas de la Doctrina Cristiana*) les quals començaren el 1911 les seues funcions docents a Ondara.

A la taula 1, es considera altra qüestió rellevant, i és el nombre de xiquets i xiquetes nascudes que, durant el període considerat, van morir (mortalitat infantil, tan nombrosa durant aquestes dates).

Altra referència és que, en estar escolaritzats la major part del temps per separat els xiquets i les xiquetes, es contenen els sexes per separat. Com a comparativa, també s'ofereix el recompte total. Sols un petit període al final de la República propicià que juntaren les classes d'ambdós sexes.

²² SALINAS SALINAS, C. "Les colònies escolars col·lectives al Vinalopó." *Revista del Vinalopó*, núm. 17, pp. 171-188.

²³ Aquest període es refereix a la .Constitució Republicana de 9 de desembre de 1931.

²⁴ A l'Escola de Pamis hi acudien tant alumnes de la localitat, com alguns alumnes de Beniarbeig. Segons referències orals de diferents persones contactades i fotografies escolars de l'època.

Taula 1. Font: *Jutjat de Pau d'Ondara*

Xiquets nascuts	431	Morts	52	Queden	379
Xiquetes nascudes	345	Mortes	43	Queden	302
Total nascuts	776	Total morts	95	Total queden	681
		% morts	12'2		

El total d'alumnes que entre 1931 i 1939 deurién acudir a les escoles serien, per tant, 379 xiquets i 302 xiquetes en escolaritat obligatòria, total 681 alumnes. No obstant, la realitat pel que fa a l'alumnat escolaritzat és ben diferent, com es descriu a continuació.²⁵

5.1. Estimació mínima de xiques a les escoles

- Unitària de xiques, curs 1931/32 (al curs 1932/33 es van dotar dues unitàries noves, en total 3).
- Xiquetes en edat d'escolarització: 302 (Font: *Jutjat de Pau*)
- Xiquetes matriculades: entre 140 i 150 (Font: *Diari 1931/32 del mestre Vicente Sempere*)
- Assistència mitjana a classe: entre 97 - 105 (irregular).
- A la tercera unitària, de majors, a 1932/33 (quan es van incorporar Salvadora Amalia Llorca i María Nieves Blesa), pràcticament no hi havia alumnes assistint a classe.

En tractar-se de dades estimades, per no tenir dades directes exactes en el moment de fer aquest treball, es consideren les prevencions que es deuen prendre a les dades d'escolarització, que lúcidament menciona DE GABRIEL (1997).²⁶

25 Llibre Personal de Visites d'Inspecció, en endavant LPVI, de Na Joaquina Gavilà. Diaris d'En Vicente Sempere Quilis 1931/32. Llistats d'alumnes als quaderns de Pepita Frasés i Rosa Arnau. Fotos de les classes.
26 DE GABRIEL, N. (1997): "Alfabetización y escolarización en España (1887-1950)". *Revista de Educación*, núm 314, pp. 217-243.

5.2. Estimació mínima de xics a les escoles

Seccions del *Grupo Escolar Nacional Graduada de Niños*. En dades a 2 de desembre de 1931.²⁷

- Xiquets en edat d'escolarització aproximada: 300.28
- Xiquets matriculats: 140 - 150, la matricula va creixent.
- Assistència mitjana i irregular a classe: 90 - 95 alumnes.
- Faltaven a classe entre el 35% - 40% d'alumnes.
- A la 4ª Secció (els majors), sols hi havia una matricula de 16 alumnes.

5.3. Xics i xiques al col·legi de les monges

- En dates posteriors, referides al col·legi *Nuestra Señora de la Soledad*.
- Entre 67 i 75 alumnes matriculats.²⁹
- Les monges van estar obligades a deixar de funcionar com col·legi. La seua tasca docent va estar plena de dificultats vinculades a la normativa del govern de la República. Durant la Guerra Civil es dedicaren sols a l'asil d'ancians. Van passar a viure a la plaça del Mercat a un pis cedit per l'Ajuntament, a dalt d'una perruqueria. Quedaven en eixe moment les següents monges:³⁰
 - Mare Modesta Serra.
 - Sor Adelina Ferrando
 - Sor Perpetua Puchades

27 Vicente Sempere Quilis. *Diari personal del curs escolar 1931/32*, p. 16. Aquestes dades poden tenir major seguretat de la seua validesa, es tracta d'un diari personal no preparat per fer publicació alguna. De fet, és inèdit.

28 Dades del *Jutjat de Pau d'Ondara*.

29 Arxiu Administratiu Municipal, en referència a un escrit a la *Junta Municipal de Enseñanza Primaria*.

30 Document: *Colegio Nuestra Señora de la Soledad de Ondara*. Inèdit.

5.4. Xics – Xiques a l'escola unitària de Pamis

- Dades procedents de una foto cedida per Na Rosario Fornés. Filla del Mestre José Fornés Roselló, aleshores, mestre de Pamis.³¹
- 31 alumnes.
- A Pamis també acudien alumnes d'Ondara i Beniarbeig

5.5. Valoració de les dades d'ensenyament obligatori⁴

- La matrícula i assistència a classe de xiques en edat obligatòria (6-12 anys), és una tasca en la què s'havia aconseguit un increment de 14 alumnes per any.³²
- L'assistència en funció de la matrícula era irregular. Els mesos de major assistència eren març i abril. Els de menor, novembre i juliol.³³
- En el cas dels xics, l'assistència estava al voltant del 60-70% dels alumnes matriculats. La matrícula estava al voltant del 50% del total d'alumnes en edat escolar.³⁴
- Les causes expressades per l'absentisme escolar són molt variades (Joaquina Gavilà i Vicente Sempere. Documents citats).
- Els majors problemes de quantificació els tenim a les monges, per tenir un document únic.

6.0. Situació de l'alfabetització a Ondara⁴

A banda de la valoració realitzada abans, en base a la documentació citada, i amb totes les precaucions necessàries per aquest cas, donat

³¹ Rosario Fornés, viu actualment a València, farmacèutica retirada, molt lúcida i brillant. Ens va donar informació vinculada a son pare, José Fornés Roselló.

³² LVPI, p. 60 i Diari citat de Vicente Sempere, 1931/32.

³³ Dades procedents dels diaris de Vicente Sempere i L.PVI de Joaquina Gavilà. En analitzar les raons amb les persones entrevistades, Tonica Company, Paquita Álvarez, Francisco Frasés,... la realitat és que feien el que els pares els deien. Interés no n'hi havia. Vicente Sempere conta que els xiquets estaven pel carrer jugant al baló, i no anaven a l'escola.

³⁴ Carta de Vicente Sempere demanant una reunió de la Junta Municipal d'Ensenyament per tractar el tema.

que els que diuen que saben o no saben llegir i escriure són els propis interessats, a l'Institut Nacional d'Estadística ens consten unes dades d'alfabetisme (sí, en aquells anys rep el nom d'alfabetisme; un concepte que ha anat variant amb el temps), que són ben diferents de les considerades en les dades estudiades. A Ondara, en els anys 1920, 1930 i 1940, es citen a continuació:

Taula 2. Dades d'alfabetització a Ondara

Any 1920				
Habitants	Saben llegir	Llegir i escriure	No saben llegir	No consta
H. 1.033		569	464 (44'9%)	
D. 1.256		661	595 (47'4%)	
T. 2.289				
Any 1930				
H. 1.324	1	1.025	281 (21'2 %)	17
D. 1.408	3	1.102	278 (19'7 %)	27
T. 2.733				
Any 1940				
		Alfabetes/es	No Alfabetes/es	
H.1.280		859	421(32'8%)	
D 1.408		841	567(40'2%)	
T 2.688				

6.1. Valoració de l'alfabetització

El menor percentatge de xiques que xics a Ondara que no saben llegir (padrons de 1920 a 1930), en contra del que passa en general a tota la província d'Alacant, només es pot atribuir a l'efecte Joaquina Gavilà i a les monges.

El canvi de tendència (padrons 1930 i 1940), és evident l'efecte de la guerra civil 1936 – 1939. Possiblement també el canvi de quantificació del mateix. En tot cas, desastrosos.

Al Diari de Vicente Sempere de 1933. Assegura que hi falten a classe entre el 35 i el 40%, dels xiquets en edat escolar.

Al final d'aquest cicle hi ha una carta de Vicente Sempere que diu: de 300

alumnos en edad escolar hay matriculados 121. Faltan a clase entre el 35 y el 40%.

Consta que alguns mestres donaven classes d'alfabetització (León Cimadevilla, Vicente Llopis, Vicente Sempere, etc.). Tenim les referències de cobrar 250 pessetes/any a l'efecte. Oralment ens han dit diversos ondarencs que hi assistien a dites classes (Carlos Torres, Enrique Garrido, Antonio Romans, Sala, *Farina*,...). També el mal pagament d'aquestes: poc i tard.³⁵

Al curs 1931/32 hi han matriculats, per a alfabetització d'adults, 47 alumnes al *Grupo Escolar Nacional Graduado de Niños*,³⁶ encara que l'assistència, a mesura que avançava el curs, minvava.

Els mateixos mestres de les escoles nacionals (o altres), donaven classes a les seues cases. Carrer Major, Carrer Sant Josep, Plaça Picornell, Placeta de les Escoles;³⁷ de repàs a fills o filles de persones que inclús anaven a classe de les monges.

7. Mestres amb nomenament definitiu a Ondara i Pamis

El primer és fer un llistat, perquè sonen els noms, després documentar-lo amb una mena de dades professionals i, en la mesura de les possibilitats, facilitar fotos que, a excepció de les escolars, poden pertànyer a altres èpoques diferents a les de referència en aquest treball, és a dir, ser extemporànies.

7.1. Llistat de mestres

- 1.- Joaquina Gavilà Ivars. D'Ondara.
- 2.- María Nieves Blesa Ortega. De Xàtiva.
- 3.- Salvadora Amalia Llorca Navarro. D'Oliva.

35 Vicente Sempere Quilis. Diari de 1934.

36 Vicente Sempere Quilis. Diari del curs 1931/32

37 Entrevista feta a Mataró, al Dr. León Cimadevilla Soler (fill de León Cimadevilla Ortega), a 2015, on cita textualment, generalment per demanda de diferents persones, es solien pagar amb espècies, fonamentalment oli, ametles, etc.

- 4.- León Cimadevilla Ortega. De Macastre.
- 5.- Vicente Llopis Bañón. De Pueblo Nuevo del Mar. València
- 6.- Vicente Sempere Quilis. D'Onil
- 7.- José P. Fornés Torant. De València
- 8.- José Fornés Roselló. De Pedreguer.

7.2. Característiques professionals.

A la taula 3, de forma sintètica i incompleta, hem intentat agrupar les dades que tenim dels mestres i de les mestres. On el document deixa una dada sense poder entendre, hi ha un interrogant.

Taula 3. Dades de Mestres de la República a Ondara

NOM I COGNOMS	DATA NAIX.	LLOC	ESTÀNCIA A ONDARA	LLOC ESTUDIS	TÍTOL	INGRÉS MAGISTERI
Joaquina Gavilà Ivars	10-12-1877	Ondara	De 1917 a 1940	Escola Normal València 1892-1895	Mestra Elemental i Superior 2+1	6-6-1899
Salvadora Amalia Llorca Navarro	1906	Oliva	1932-1.940	Pare Col·legi Santa Ana de València		
Nieves Blesa Ortega	26-4-1896	Xàtiva	1932-1.966? Setembre 33 El Perelló			29-12-1925
León Cimadevilla Crespo	28-06-1896	Macastre	1931?-1.940	Escola Normal València 1910-1914	Mestre Elemental i Superior	
Vicente Llopis Bañón	1896	Pueblo Nuevo del Mar València	1931?-1.940	Escola Normal València 1911-15	Mestre Elemental i Superior	1.919?
José P. Fornés Torant	1902	València	-1967?	Escola Normal València (Lliure) 1917-21	Mestre	
Vicente Sempere Quiles	26-04-1897	Onil	Possessió 21-10-1931	Escola Normal Alacant 1914-1918	Mestre	
José Fornés Roselló	26-04-1908	Pedreguer	1934-	Escola Normal Alacant 1924-1929	Mestre	

Després de comprovar on han estudiat, els seus expedients acadèmics (que no de tots ni complets) i per tant el seus professors normalistes, podem concloure el següent:³⁸

Tots van tenir contacte amb les corrents de pensament i professors vinculats al regeneracionisme, a la ILE, i també de filiació conservadora. Coneixien, per tant, de primera mà les noves corrents de pensament educatiu.³⁹

7.3. Les fotos de les mestres i els mestres

Joaquina Gavilà Ivars. La més destacada i guardonada. En altre lloc hem de parlar més i millor si volem fer-li justícia.

Imatge 08. Foto d'estudi cedida per Asunción Vives.

38 Els expedients acadèmics dels mestres que han estudiat a València, procedeixen de l'Arxiu Històric de la Universitat Literària de València. Els que han estudiat a Alacant, de l'Arxiu de l'Escola Normal de la Universitat d'Alacant. De Nieves Blesa Ortega, no coneixem el moment ni on va estudiar. De Salvadora Amalia Llorca al "Parque Colegio Santa Ana de València", un centre privat i religiós que encara funciona a l'actualitat, per tant va fer magisteri religiós.

39 LARROSA MARTÍNEZ, F. Y MALDONADO IZQUIERDO, L. (2012): *Las Escuelas Normales de Alicante. Conservadurismo y renovación entre 1844 y 1931*. Publicaciones de la Universidad de Alicante.

Salvadora Amalia Llorca Navarro. De tracte afable.⁴⁰

Imatge 09. Foto cedida per Pepe Gil. Salvadora ja estava a l'exili a França.

Maria Nieves Blesa Ortega. De caràcter. Ordenada i metòdica.

Imatge 10. Foto cedida per Maria Roig Álvarez, finals dels anys 50.

León Cimadevilla Crespo. El director de caràcter afable, jovial i obert a noves aportacions.

Imatge 11. Foto cedida per León Cimadevilla Soler, posterior a la seua estància a Ondara.

40 Segons testimoni de Teresa Miralles, exalumna de la mestra

Vicente Llopis Bañón. Escriptor, pintor, el de major experiència.

Imatge 12. Foto escolar. Vicente Llopis, el tercer mestre d'esquerra a dreta, amb ulleres. Foto de l'Arxiu Històric Municipal

José Fornés Torant. Bona ploma, gran lector, vinculat a temes socials.

*Imatge 13. Foto cedida per Pilar Fornés.
Molt posterior a les dades en les que es treballa*

Vicente Sempere Quilis. El de millor expedient acadèmic, ben dotat per al dibuix, la música i l'escriptura.

Imatge 14. Vicente Sempere a l'esquerra, José Fornés a la dreta. Foto cedida per Sergi Mallol i Robert Miralles.

José Fornés Roselló. Altament valorat com a mestre de Pamis. Molt vinculat als temes agraris. Magnífic expedient acadèmic.

Imatge 15. Foto cedida per Rosario Fornés.

Sor Adelina Ferrando. Va estar a Ondara abans, durant i després de la guerra.

Imatge 16. Foto cedida per Rosa Giner.

8. Clima interior dels centres

Basant-nos amb els diaris (ja citats), de Vicente Sempere Quilis, i les referències indirectes que fa a les mestres, podem deduir amb tota seguretat, que l'arribada a Ondara de Vicente Llopis, Sempere i León Cimadevilla; i com no, l'acollida de José Fornés Torant, va ser molt joiosa al *Grupo Escolar Nacional Graduado de Niños* d'Ondara.⁴¹

⁴¹ Eixe és el títol que li dona Vicente Sempere Quilis, a la portada del seu diari a 25 de novembre de 1931. A més de les relacions escolars, estaven les personals, molt vinculades al mestre de Beniarbeig En José

Les escoles unitàries 1, 2 i 3, on ja feia anys que hi exercia Joaquina Gavilà, van estar plenes de moviment, entre altres qüestions, per haver d'habilitar els locals de la Placeta de les Escoles. D'una aula, fer-ne tres, i habilitar la sortida al pati on actualment està la Font de la Carxofa. També es retoca l'únic escusat que hi havia per a totes les xiques.

Les escoles de xiques no eren graduades, encara que van establir un sistema incomplet de graduació o classificació de les xiquetes per seccions i grups.

Els mestres i les mestres, passen per diferents etapes en la seua època republicana, en la seva relació interna de treball i personal a les escoles:

1.- Una primera **etapa màgica**, amb l'inici de la República. Arribada a Ondara de nous mestres i de més mestres dones, les aspiracions docents, producte de les propostes educatives republicanes, el fet d'ocupar càrrecs de màxima responsabilitat, personatges vinculats a la ILE, com Marcelino Domingo i Rodolfo Llopis, especialment el segon molt conegut a Alacant, i l'esperança d'una renovació educativa tremendament optimista. Celebracions dels aniversaris, actes i cants patriòtics, etc.

2.- Una segona etapa de reacció **realista**. Els problemes educatius no acaben de solucionar-se. Els xiquets i les xiquetes continuen sense anar a les classes, els problemes de laïcitat a les escoles i canvis en el calendaris escolars, no acaben de agradar a tots, els sous no són el que esperaven, problemes ambdós edificis escolars.

3.- Una tercera on s'evidencien les primeres **diferències ideològiques**, molt especialment en el cas de Vicente Sempere⁴² i José Fornés Torant, pel costat conservador i León Cimadevilla⁴³ i Vicente Llopis per la part progressista o d'esquerres, entre una visió conservadora

Menor i a les actuacions i representacions de Gonzalo Ortola. Vicente Sempere i José Fornés com a músics, Vicente Llopis com dibuixant.

42 Vicente Sempere Quilis. Curs 1931/ 32. Comença demostrant l'enorme curiositat i alegria de l'acte de hissar i arriar la bandera republicana a les escoles, per passar a criticar tota la normativa del calendari escolar, pagaments de l'escola d'adults,... A més de les aptituds per dirigir l'escola de León Cimadevilla.

43 León Cimadevilla Soler, en una entrevista personal amb ell a Mataró, també expressa eixes diferències de Vicente Sempere amb son pare. En casa el tema va ser una qüestió evident.

de la vida escolar i una altra, on el que passa al carrer també és objecte d'estudi.

4.- Una quarta, la **Guerra Civil** i la radicalització de la situació anterior, l'haver de demanar avals a partits d'esquerres, per poder continuar percebent els salaris. De fet tots els mestres, excepció de Salvadora Amalia, es fan militants d'Esquerra Republicana.

La fi de la Guerra i la **depuració**, fan patents les diferències esmentades als apartats anteriors: Joaquina Gavilà, Salvadora Amalia Llorca, León Cimadevilla i Vicente Llopis, són separats temporal o definitivament del cos de mestres i/o trasllats forçosos. Amb l'expressa prohibició de desenvolupar càrrecs directius o de confiança i fins i tot, algun cas d'empresonament local o judicial amb judicis militars. Salvadora Amalia ha viscut molts anys a l'exili a França. León Cimadevilla va reingressar al voltant dels seixanta anys, Vicente Llopis, separat definitivament. Nieves Ortega, Vicente Sempere, José Fornés Torant i José Fornés Roselló, es mantenen al seu càrrec per la seua vinculació al Règim guanyador de la Guerra Civil.⁴⁴

A l'intens debat nacional al voltant del tema educatiu, li segueix un intercanvi intern (dels col·legis), més vinculat a l'experiència diària de les classes i l'organització de les mateixes. Cal fer aquestes referències, per donar llum a l'obscuritat i tristor de l'apartat anterior. L'hem simplificat de la forma següent:

A tota l'època republicana, al debat escolar distingim entre:

1.- Macro problemes escolars:

- El tema religiós: l'escola laica – religiosa.
- La convivència entre l'ensenyament públic i el privat.
- L'escola mixta, on els xiquets i les xiquetes van junts a les classes.

44 Arxiu General de l'Administració, AGA. Expedients de depuració dels mestres i les mestres d'Ondara. Són voluminosos expedients, que per la seua extensió, detalls i recursos, excedeixen la capacitat i l'objecte d'aquest treball. Com recurs que documenta aquest apartat, es veu que ningú avala en positiu a un altre, si que es veuen insinuacions negatives del cas de Mestres d'esquerres.

– La lluita contra l'analfabetisme i l'absentisme escolar.

2.- Problemes locals:

- El tractament de l'educació de les xiquetes: menys costura, més ensenyament reglat.
- Competència entre l'Escola Verge de la Soledat, i especialment, l'Escola Nacional de xiques.
- La relació entre mestres homes i dones dintre de les escoles, a l'època de la Guerra Civil, va ser molt enrairada. Amb carències molt eloqüents.⁴⁵

9. Elements per entendre l'evolució de les escoles a Ondara – Pamis 1931 – 39

1. Un increment en la dotació de mestres fonamentalment a l'escola de xiques.
2. La utilització bàsica dels edificis escolars, els mateixos locals anteriors a 1931.
3. Major precarietat dels edificis escolars de xiques, Pamis i les monges.
4. Les noves idees i metodologies, impacten en alguns mestres a les escoles d'Ondara.

La dita republicana *Más escuelas y mejores maestros* a Ondara és efectiva, comencen essent tots mestres superiors i es dona un increment de mestres. No de centres. Encara que no consta cap mestre del pla professional del 1931.

⁴⁵ León Cimadevilla Soler. Ens conta les enormes penúries familiars, durant la Guerra Civil i després de la Guerra per el fet tan ximple com pot ser menjar.

9.1. Metodologia de treball. Contradiccions internes

- Tenim informació per indicis verbals d'alumnes, d'una organització de partida per seccions, inicialment de 6-8, 8-10 i 10-12 anys.
- La lectura sil·làbica al Cató.
- Escriptura a base de còpia de mostres en lletra vertical. Gran importància de la cal·ligrafia i el control de les faltes d'ortografia
- Gramàtica Espanyola. Gramàtica semblant al llatí (Quaderns de Pepita Frases Doménech).
- Aritmètica clàssica d'operacions de les quatre regles i problemes de la vida quotidiana. Molt més intensa als xics. (Quaderns de Pepita Frases)
- Geometria aplicada a les labors per part de les xiques. Costura.
- Ciències en base de dibuixos i làmines. La fisiologia i la higiene, molt desenvolupades. Eixides de mestres i alumnes per variats itineraris urbans i rurals.
- Gran capacitat d'anàlisi musical de les xiques (escollar a la ràdio).
- Cançons: moltes, patriòtiques, populars, audicions musicals a la ràdio, de música espanyola popular i clàssica.
- Abundant dibuix procedent de làmines de gran qualitat. Es dibuixava de tot. Cal veure els quaderns de Pepita Frases o de les germanes Martí o els treballs de Luisa Sapena.
- Aritmètica fonamentada en problemes de la vida real.
- Labors, moltes i de qualitat fetes per les xiques (Llibre visites Inspecció de Joaquina Gavilà).
- Redacció i dictats freqüents i graduats.

9.2. Materials d'ensenyament

- Bancs a les escoles per a dos alumnes. Amb tinter i palleró amb ploma (els bolígrafs no existien), escriptura bàsicament a llapis, pissarra i llibreta.
- Quaderns, molts quaderns, eren material de treball, també d'estudi (Pepita Frases, Germanes Martí, Luisa Sapena).
- Llibres de text, rarament els alumnes en tenien (sols alguns alumnes de major poder adquisitiu), a les classes podia haver jocs de llibres i quaderns (llibres visites inspecció Joaquina Gavilà).
- Els mestres tenien els texts i material de preparació de lliçons, fonamentalment del *Magisterio Español*, però també de professors de l'Escola Normal o Inspectors.
- Es coneix l'existència de una bona biblioteca de Joaquina Gavilà i el seu germà, desapareguda quan es cremà la seua caseta.
- Hem treballat en una mostra de llibres utilitzats a les escoles, i de text de mestres. Propietat de: Pepita Albalat, Pep Boluda, Pilar Fornés, Dora Giner, Gabriel Marí, Joaquín Mestre, Toni Ortola Romans, Maria Roig, Carlos Torres, *Misiones pedagógicas*.

Agraïments

La documentació i fons utilitzades per fer aquest treball, deixant apart la bibliografia que citada, procedeixen de fons i persones a les què volem anomenar, en un necessari esforç d'acudir a la realitat i agraïment a les seves aportacions, és a dir:

Institucions oficials

Arxiu Històric Municipal d'Ondara (AHMO)

Arxiu Administratiu de l'Ajuntament d'Ondara (AAAO).

Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares (AGA).

Arxiu Històric de la Universitat de València (AHUV).

Arxiu de la Universitat d'Alacant (AUA).

Jutjat de Pau d'Ondara (JPO) amb l'inestimable col·laboració de Juan Ginestar.

Persones i fons que han col·laborat

Asunción Vives, viu a Xàbia, és natural d'Ondara, neboda neta de Joaquina Gavilà. *Libro personal Visitas Inspección de Joaquina Gavilà*. Fotos de la mestra i de grups.

Robert Miralles. Fons fotogràfic, sempre atent a quantes consultes hem estimat fer-li.

Vicent Ortuño. Fons fotogràfic, a més facilitador d'entrevistes a diferents persones i aportació contínua de documentació.

Carles Martí Ginestar, disseny del plànol de les escoles de xiquetes.

Rosario Fornés, fotografies de l'escola de Pamis.

María Roig Álvarez i Emilio Olivares, aportació de llibretes de sa mare.

Patro Vives Frases, aportació de nombroses llibretes de Joaquina Gavilà.

Fons de bibliografia escolar de l'època: Toni Ortola Romans, Pep Boluda, Joaquín Mestre, Gabriel Marí, Dora Giner, Carlos Torres.

Persones entrevistades: Luisa Sapena, María Gavilà, León Cimadevilla Soler, Miralles.

BIBLIOGRAFIA

BALLESTER ARTIGUES, T. *La Segona República a la Marina Alta*. Tesi doctoral. Repositori RUA de la Universitat d'Alacant.

BOLUDA, J. I MIRALLES, R. (1984): "Les eleccions del 12 d'abril de 1931 a Ondara." *Llibre de festes de Sant Jaume d'Ondara*.

DE GABRIEL, N. (1997): "Alfabetización y escolarización en España (1887-1950)". *Revista de Educación*, núm 314, pp. 217-243.

LARROSA MARTÍNEZ, F. Y MALDONADO IZQUIERDO, L. (2012): *Las Escuelas Normales de Alicante. Conservadurismo y renovación entre 1844 y 1931*. Publicaciones de la Universidad de Alicante.

MESTRE DONET, M. N. HDC. Document *Colegio Nuestra Señora de la Soledad de Ondara*. Inèdit.

MIRALLES I CEBRIÀ, R. *L'activitat econòmica a Ondara al segle XX*. Inèdit

MOLERO PINTADO, A. "La Educación durante la Segunda República y la Guerra Civil (1931-1939)" en *Breviarios de la Educación. Historia de la Educación en España*. Volumen IV.

SALINAS SALINAS, C. "Les colònies escolars col·lectives al Vinalopó." *Revista del Vinalopó*, núm. 17, pp. 171-188.

SEMPERE QUILIS, V. Diari personal del curs escolar 1931/32. Fundació CIRNE. Xàbia

SESER PÉREZ, R. (2000): "Memòries Sanitàries dels pobles del disricte de Dénia conservades a l'Arxiu Municipal de Dénia 1894/1924." *Revista Aguaites*, núm. 17. Pedreguer: IECMA.

Biblioteca Virtual de Premsa Històrica <<http://prensahistorica.mcu.es>>

Institut Nacional d'Estadística <<http://www.ine.es>>

QUATRE DÉCADES DE CONFLICTES TERRITORIALS I MOBILITZACIONS CIUTADANES A LA MARINA ALTA: ELS CASOS D'ONDARA

Joan Miquel Rafet Soriano
(polítòleg)

1. Introducció.

A finals de 2013, l'Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, l'IECMA, va publicar el monogràfic de la Revista Aguaites 2013 que analitza els principals conflictes territorials i mobilitzacions ciutadanes de les últimes quatre dècades a la Marina Alta.

Un grup de joves professionals i investigadors de la comarca format per Ignasi Cervera (ambientalista), Maria Josep Ripoll (geògrafa), José Vicente Sánchez (geògraf) i Joanmi Rafet (polítòleg i tutor UNED Dénia) realitzàrem un estudi de recerca de més de trenta conflictes a la Marina Alta relacionats amb la gestió i ús del territori.

L'estudi compta amb el pròleg d'excepció redactat per Joan Romero, catedràtic de Geografia Humana a la Universitat de València i professor dels quatre investigadors. En paraules de Romero, el monogràfic tracta la crònica d'un cert fracàs col·lectiu. Fracàs, perquè quasi ningú va voler escoltar i actuar des de la política. Col·lectiu, perquè la història de les tres-quatre últimes dècades en matèria de política territorial, ens ha posat a tots a prova i aquesta prova no ha sigut superada fins ara com a societat, especialment, durant el llarg període de creació d'una bombolla especulativa formidable que va evidenciar tots els nostres dèficits i patologies institucionals.